

Zrinka Podhraški Čizmek

Ferde Livadića 26, HR-10000 Zagreb
zri.pod1@gmail.com

Mediteranski korijeni hodočašća

Sažetak

U radu se tematiziraju hrvatska hodočašća pomorskim putem, tražeći im izvore u prapovijesnom mediteranskom kontekstu. Od prvih potraga za svetim, drukčijim i drugim, od prapovijesnih hijerofanija i čovjekova pokušaja objašnjenja tajni kozmosa do nastojanja davanja odgovora nepoznatom te reda kaosu – nailazimo na čovjeka koji putuje i traži odgovore. Čovjek, kao dio zajednice, putem kozmogonija i potom teofanija objašnjava stvaranje svijeta i pokušava dati smisao stvarnosti koja ga okružuje. Taj modus putovanja i hodočašćenja k svetom i božanskom nastavlja se i u povijesnom periodu u trima velikim monoteističkim vjerama koje se rađaju i šire na Mediteranu: židovstvu, kršćanstvu i islamu. Mediteran je prostor putovanja i putnika, križanja misli, filozofija i vjera. Od kasne antike, preko srednjega vijeka, do modernog doba, Sredozemlje je sjecište hodočasnika sa svih smjerova Mediterana. Ovaj rad prikazuje hodočašća i hodočasnike koji su s hrvatske obale putovali u Loreto i Asiz u 18. stoljeću. Na temelju 16 000 dokumenata Hrvatskih pomorskih regesta 18. stoljeća (I. – III. sv.), pronađena su 303 hodočašća prema Loretu i Asizu koja svjedoče o 2513 hodočasnika koji su, ponajviše u velikim i organiziranim grupama do čak 80 ljudi, putovali s istočne obale Jadrana – sa sjevera iz Umaga pa sve do juga iz Boke kotorske – prema tim starim i hrvatskim vjernicima dobro poznatim svetištima. Hrvatska pomorska hodočašća pokazuju, dakle, neosporne mediteranske korijene i nevjerovatan kontinuitet od više desetaka tisuća godina.

Ključne riječi

hodočašća, religijska antropologija, sveto, prapovijest, *Mare Nostrum*, Jadran, Mediteran, 18. stoljeće, *Hrvatski pomorski regesti*

Uvod

Ovim se radom žele prikazati razna izvorišta hodočašća te dokazati da su kasnija, a i lokalna hodočašća na Jadranu izravni nastavak prapovijesnih potraga za *svetim*. Hodočašća su ponikla i razvijala se u zemljama koje su okrenute prema Mediteranu – bile one kontinentalnog, primorskog ili pomorskog karaktera. Potrebno je, dakako, pristupiti tematici krećući od svih angulacija koje je moguće profilirati na temelju šireg spektra znanstvenih grana i disciplina: povijesti religija, komparativne povijesti religija, fenomenologije religija, arheologije, čiste povijesti, paleoantropologije, lingvistike, religijske sociologije i drugih pomoćnih znanosti.¹ Bitni su nam, pritom, aspekti antropologije *svetog*, u kojoj se zrcale izvorišta, a i sam nukleus traganja za božanstvenim i *svetim*. Potrebno je u tom smislu promotriti razna religijska iskustva unutar kultura i povijesnih razdoblja u kojima se rađaju te dopustiti mogućnost postojanja višeznačnih perspektiva transcendencije, a da ih se *a priori* ne negira.

1

Usp. Zrinka Podhraški Čizmek, »Ženski univerzum hodočašća u mediteranskom kontekstu«, u: Mislav Kukoč, Marita Brčić Kuljiš (ur.), *Mediteranski korijeni filozofije*,

Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu – Hrvatsko filozofsko društvo, Split 2016., str. 165–201.

Prve potrage za *svetim, drukčijim i drugim*

Ako krenemo unazad u potrazi za prvim znakovima ljudskog traganja za *svetim*, potrebno ih je pronaći u začecima ljudskoga psihizma. U tome nam pomaže simbolička i vjerska paleoantropologija, ukazujući na to da je pojam *svetoga* utkan u središte ljudskog bitka te da je ono sâmo neraskidiva veza između čovjeka i društva kojem pripada. S druge nas strane arheologija upućuje na ostatke prošlosti, omogućava nam izravni doticaj s ranijim razdobljima te nam je preko nje omogućen pokušaj interpretiranja kultura koje je čovjek stvorio. Sociologija religija rasvjetljuje nam *Homo religiosus* u manifestiranju njegove nužnosti za *svetim*, horizontalno u društvu i suodnosu s društvom koje mu je dano u zemljopisnim i povijesnim koordinatama i, dakako, vertikalno prema transcendentnom. Komparativna povijest religija pronalazi i proučava sličnosti i različitosti vjerskih fenomena: iščitavajući njihovu srž, religijska fenomenologija im pokušava proniknuti smisao. U proučavanju ljudskih jezika, ne samo kronološki nego i komparativno, lingvistika nam ukazuje na izuzetnu *similitudo* terminologija koje čovjek koristi u svom odnosu prema vjeri i kultu te božanskom i svetom.²

Ne ulazeći u čitavu povijest proučavanja religija i komparativne religiologije – što nije predmet ovog rada – bit će dostatno ovdje reći kako će nakon zamaha novih znanosti tijekom 19. stoljeća, usko vezanih uz jezik, kao što su filologija, indologija, asirologija, egiptologija, orijentalizam, etnografija i dr., te nakon Maxa Müllera i njegove komparativne mitografije (*nomina sunt numina*) znanstvenici naći zajednički plato proučavanja zahvaljujući »Kongresu povijesti religija« 1900. u Parizu. Središte proučavanja postao je čovjek i duhovno iskustvo koje on doživljava: vjerski je fenomen dobio univerzalnu dopusnicu.³

Koristeći se radovima te slijedeći put velikih znanstvenika kao što su Rudolf Otto⁴ (pronalazak *svetoga* te definicija *numinoznog*), Mircea Eliade⁵ (hermeneutika *hijerofanija*), Julien Ries⁶ (antropologija *svetog*), Yves Coppens,⁷ George Dumézil,⁸ Fiorenzo Facchini,⁹ Marija Gimbutas¹⁰ i dr., moguće je zaokružiti i zacrtati put kojim je čovjek od *Homo habilisa* postao *Homo religiosus*. Oko 2 500 000 godina pr. Kr. pojavljuje se *Homo habilis*. On je uspravljen na vlastite noge, zna koristiti ruke za stvaranje alata, sposoban je osmišljavati projekte, organizirati rad i birati boje, pokazuje inteligenciju, maštu i osjećaj za estetiku, što nam ukazuje na to da je taj čovjek ujedno i *Homo symbolicus*. Kreativan je i svjestan sebe.

»Čovjek, prvi put u povijesti života, proširuje svoj teritorij i svjestan je da zna.«¹¹

Oko 1 700 000 godina pr. Kr. pojavljuje se *Homo erectus*: savladao je prve oblike govora, usavršio manualne i tehničke sposobnosti, živi u kompleksnim zajednicama te razmišlja o sebi i svojoj budućnosti. Za njega Ries smatra da je otkrio »primordijalni simbolizam: Transcendenciju, Snagu, Sakralnost«,¹² a promatrajući nebeski svod i svijet oko sebe uočava cijeli niz hijerofanija koje »provaljuju« u njegov prostor i vrijeme. Eliade će tako sintetizirati rađanje *Homo religiosus* koji postaje svjestan da se nalazi pred *svetim, potpuno Drugim*:

»... sakralnost je u potpunosti REALNA. Što je više čovjek religiozan, više je realan, više se izmiče nerealnosti postojanja bez značaja.«¹³

Pokapajući svoje mrtve u razrađenim ritualima, *Homo sapiens* (150 000. – 40 000. pr. Kr.) pokazuje da vjeruje u život poslije smrti: njegovi ostaci neos-

porno ukazuju na razvitak vjerskog psihizma. Rituali se ponavljaju i povezuju sjećanja s prvim religioznim tradicijama.¹⁴

U gornjem će se paleolitiku, oko 35 000 godina pr. Kr., pojaviti *Homo sapiens sapiens*. Za njega će Coppens reći:

»Priča o čovjeku uvijek je neobično izazovna [...] Na njegovu se prirodnu povijest nadovezuje čudna kulturna povijest, istodobno spoznajna, intelektualna, duhovna, pri čemu se na paradoksalan način isprepleću sloboda i odgovornost – to jest sloboda i ograničenje slobode.«¹⁵

Došli smo do modernog čovjeka.

2

Tu je riječ o mediteranskim i indoeuropskim jezicima. Usp. golemi projekt Maxa Müllera, *Sacred Books of the East* (radi se o preko 50 svezaka, što je uredio i objavio između 1875. i 1894.); vidi: Zrinka Podhraški Čizmek, *Hodočašća i hodočasnici u Loreto i Asiz u Hrvatskim pomorskim registima 18. stoljeća. Antropološka hermeneutika vjerskih putovanja*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2018., str. 13–15.

3

Za preglede komparativne povijesti religija vidi: Aldo Natale Terrin, *Uvod u komparativni studij religija*, prev. Miroslav Fridl, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2006.; Zrinka Blažević, »Suvremena religijska historija: teorijska polazišta, metodološke smjernice i istraživačke perspektive«, *Croatica Christiana periodica* 34 (2010) 66, str. 139–152; Julien Ries, *La storia comparata delle religioni e l'ermeneutica*, u: *Opera omnia*, sv. VI, Jaca Book, Milano 2009., str. 3–5; Z. Podhraški Čizmek, *Hodočašća i hodočasnici u Loreto i Asiz u Hrvatskim pomorskim registima 18. stoljeća*, str. 24–35.

4

Njemački teolog, povjesničar religija i indijanist (1869. – 1937.), začetnik je fenomenologije svetog: Rudolf Otto, *Sveto. O iracionalnom u ideji božanskoga i njezinu odnosu spram racionalnoga*, prev. Sead Muhamedagić, Naklada Scarabeus, Zagreb 2006.; Julien Ries, *Alla ricerca di Dio: la via dell'antropologia religiosa*, Jaca Book, Milano 2009., str. 18–26; A. N. Terrin, *Uvod u komparativni studij religija*, str. 32–33, 68–70.

5

Rumunjski povjesničar religija, antropolog, filozof, mitograf, orijentalist, pisac, akademik (1907. – 1986.), napisao je svoj životopis u (prevedeno s rumunjskog): Mircea Eliade, *Fragments d'un journal*, Gallimard, Pariz 1973.; J. Ries, *Alla ricerca di Dio*, str. 30–49; A. N. Terrin, *Uvod u komparativni studij religija*, str. 34–35. Njegovo kapitalno djelo *Traité d'histoire des religions* (1949.) nije prevedeno na hrvatski.

6

Belgijski teolog, orijentalist, filolog i povjesničar religija (1920. – 2013.). Usp. Natale Spineto, »Julien Ries e la fondazione di un'antropologia del sacro«, u: Roberto Mussapi, Natale Spineto (ur.), »Julien Ries«, *Communio* 216 (2008), str. 10–16; A. N. Terrin, *Uvod u komparativni studij religija*, str. 9.

7

Svjetski poznati francuski paleoantropolog (rođen 1934. u Vannesu), osnivač prve »Katedre za paleoantropologiju« u Europi: Yves Coppens, *La storia dell'uomo. Ventidue anni di lezioni al Collège de France (1983-2005)*, Jaca Book, Milano 2009., str. 9–10.

8

Francuski povjesničar religija, filolog, profesor na »Indoeuropskim civilizacijama« (1898. – 1986.): Julien Ries, *L'uomo religioso e la sua esperienza del sacro*, Jaca Book, Milano 2007., str. 42–43, 506–509, 540–542; Julien Ries, *L'uomo e il sacro nella storia dell'umanità*, Jaca Book, Milano 2007., str. 89–95, 128–130, 639–640; Julien Ries, *Il Sacro nella storia religiosa dell'umanità*, Jaca Book, Milano 2012., str. 97–104; Julien Ries, *Alla ricerca di Dio. La via dell'antropologia religiosa*, sv. 1, *Manuali di Teologia Cattolica*, Jaca Book, Milano 2009., str. 50–58 (hrvatski prijevod: Julien Ries, *U potrazi za Bogom. Put religijske antropologije*, prev. Slavko Antunović, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2016.).

9

Talijanski profesor antropologije na Sveučilištu u Bologni, paleontolog, socioantropolog (rođen 1929. u Porretta Terme). Njegova su djela prevedena na hrvatski jezik u izdanju Kršćanske sadašnjosti (Fiorenzo Facchini, *Stazama evolucije čovječanstva*, prev. Josip Balabanić, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1996.; Fiorenzo Facchini et al., *Religioznost u pretpovijesti*, prev. Josip Balabanić, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2004.; Fiorenzo Facchini, *Postanak čovjeka i kulturna evolucija*, prev. Josip Balabanić, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2007.; Fiorenzo Facchini, *Izazovi evolucije: sklad između znanosti i vjere*, prev. Josip Balabanić, Kršćanska sadašnjost, Zagreb

Vjere koje se rađaju i šire po Mediteranu

Kultura tog »modernog čovjeka« ostavila je iza sebe neosporne znakove njegova psihizma i duha. Na velikom i širokom prostoru Mediterana i okolnih zemalja od Urala na istoku pa sve do Atlantika na zapadu nailazimo na njegove ostatke u spiljama koje i danas zadivljuju suvremenog čovjeka jer progovaraju kroz snagu njihove umjetnosti. Najmarkantnije su zasigurno spilje u Italiji (Grotte dell'Addaura, Val Camonica, Grotta del Genovese, Ciappo delle Conche), u Francuskoj (Rouffignac, Lascaux, Font-de-Gaume, Niaux, Le Gabillou, Les Combarelles) i u Španjolskoj (Santimamiñe, Altamira, Eka-in, Monte Castillo).¹⁶ Za ovaj je rad indikativno da su u nekim od tih spilja pronađeni ostaci stopa mladih (npr. Rouffignac i Lascaux). Ti tragovi očito ukazuju – po mišljenju stručnjaka – da je riječ o mjestima posebnih ceremonija i inicijacija adolescenata. Slikarije na zidovima prikazuju mitograme koji imaju smisla samo u okviru poznatih priča i naracija koje su bile dio ceremonija. Isprepleću se kozmogonije, mitovi, znakovi i simboli, vjerska sjećanja: spilje su ovdje specifična svetišta, »pretpovijesne katedrale« i prapovijesna mjesta hodočašćenja u kojima se po kolektivnoj memoriji ponavljaju rituali doživljenih *hijerofanija*, to jest manifestacija *svetog* koje »provaljuju« u čovjekovu dimenziju.¹⁷ Temeljem navedenog, Ries smatra da »prvi put drevni čovjek svjedoči svetu priču koju je klan zapamtio i proživio te izvlači modele za životna ponašanja«.¹⁸

Cijeli će mediteranski bazen vrvjeti od tih prvih zajednica: od Mezopotamije, preko Egipta, Sardinije, do Španjolske i Maroka ostaci kultura govore neosporno da će mitovi, rituali i vjerska sjećanja biti baza prvih organiziranih religija.¹⁹ Čovjek će prvo tražiti *sveto* i *transcendentno* u prirodnim staništima (spilje, vrhovi planina, izvori, stabla), no brzo će početi graditi vlastita svetišta i hramove. Eliade u svom *Traktatu* prepoznaje i imenuje cijele sustave objava *svetoga – hijerofanije* – koje će ukazati na mjesta gdje se dva sustava (nebeski i zemaljski) dodiruju, razbijaju ili isprepliću. Kolektivna memorija zajednice pamtit će mjesta gdje se u prapovijesti hodočastilo i prenositi narednim generacijama: kamen s neba koji povezuje dva svijeta, planina gdje su se događale manifestacije *svetog*, stablo, izvor ili spilja. Čovjek će, dakle, napuštati svoj prostor i vrijeme te će ulaziti u »novi« prostor i vrijeme (to jest »drugi« prostor i vrijeme) – onog hoda prema *svetom* – da bi nanovo ulazio s njim u dodir.

Hodočašća kao modus iskazivanja ljudske religioznosti postojala su, dakle, više desetina tisuća godina prije pojave pisma, to jest povijesnog razdoblja i triju monoteističkih mediteranskih vjera.

Preskačući na ovom mjestu razne druge ranije i kasnije sustave vjerovanja u kojima je čovjek pred hijerofanijama pokušao dati smisao stvarnosti, to jest red *kozmosu* putem kozmogonija, mitova i vjerskih organiziranih sustava (Sumerana, Babilonaca, Asiraca, Hetita, Perzijanaca, Egipćana, Grka, Etrušćana, Rimljana i dr.), ovdje će biti riječi o vjerama koje su donijele potpuni obrat u vjerskim dinamikama: božanstvo, tj. Bog ulazi u čovjekov život, u povijest, objavljuje mu se osobno i mijenja potpuno dotadašnje religijske koordinate. Riječ je o potpuno novoj eri vjernika: Židova, kršćana i muslimana.²⁰

Mediteran: sjecište hodočasnika

Prva od triju spomenutih monoteističkih vjera, svojevrsni korijen drugih dviju, židovstvo je. Ono počinje hodočašćem Abrama i Saraje iz Ura u obećanu zemlju na temelju hijerofanije, točnije *teofanije*, gdje će put označiti ne samo njihovo »novo« rođenje (dobit će nova imena: Abraham »otac mnoštva«²¹ i Sara »kneginja/pramajka Kraljeva«),²² nego i nastajanje cijelog novog »Božjeg« naroda.

U susretu, to jest sukobu Izraelaca i susjednih naroda u obećanoj zemlji, Eliade raspoznaje preklapanje različitih manifestacija svetog: dok Židovi čitaju te *hijerofanije* kao *teofanije* i Božje objave, ostali narodi prepoznaju, po kolektivnoj memoriji, mjesta i znakove (npr. kamenje) vlastitih božanstava koje mogu susretati na posebnim mjestima. Ipak, smatra Eliade, židovske će

2011.). Kratak životopis: <https://verbum.hr/autori/facchini-fiorenzo> (pristupljeno 20. 9. 2019.).

10

Velika litvanska arheologinja (1921. – 1994.): Ernestine S. Elster, »Marija Gimbutas: Setting the Agenda«, u: Sue Hamilton, Ruth D. Whitehouse, Katherine I. Wright (ur.), *Archaeology and Women. Ancient & Modern Issues*, Institute of Archaeology, University College London Publications – Left Coast Press Inc., Walnut Creek 2007., str. 93–101; Marija Gimbutas, »Religija Božice u europskoj pretpovijesti«, u: F. Facchini *et al.*, *Religioznost u pretpovijesti*, str. 83–107; Miriam Robbins Dexter (ur.), *Le Dee Viventi*, Medusa, Milano 2005.

11

Riječi Yvesa Coppensa, vidi: J. Ries, *L'uomo religioso e la sua esperienza del sacro*, str. 18; F. Facchini, *Postanak čovjeka i kulturna evolucija*, str. 92–115; Z. Podhraški Čizmek, *Hodočašća i hodočasnici u Loreto i Asiz u Hrvatskim pomorskim registima 18. stoljeća*, str. 43.

12

J. Ries, *L'uomo e il Sacro nella storia dell'umanità*, str. 323.

13

Mircea Eliade, *Trattato di Storia delle Religioni*, Editore Boringhieri, Torino 1976., str. 422.

14

J. Ries, *L'uomo religioso e la sua esperienza del sacro*, str. 19; F. Facchini, *Postanak čovjeka i kulturna evolucija*, str. 152, 160.

15

Yves Coppens, »Predgovor«, u: F. Facchini, *Postanak čovjeka i kulturna evolucija*, str. 7; Z. Podhraški Čizmek, *Hodočašća i hodočasnici u Loreto i Asiz u Hrvatskim pomorskim registima 18. stoljeća*, str. 45.

16

J. Ries, *L'uomo religioso e la sua esperienza del sacro*, str. 20; J. Ries, *L'uomo e il Sacro nella storia dell'umanità*, str. 323; Friedmann Bedürftig, *Sveta mjesta svijeta. Putevima hodočašća*, prev. Suzana Sesvečan, Ivana Čipor, Danijel Đekić, Mozaik knjiga, Zagreb 2011., str. 12–13.

17

J. Ries, *Alla ricerca di Dio*, str. 64–66; Fiorenzo Facchini, »Tražitelji beskonačnoga – otkada?«, u: F. Facchini *et al.*, *Religioznost u pretpovijesti*, str. 7–15, ovdje str. 12.

18

J. Ries, *L'uomo religioso e la sua esperienza del sacro*, str. 21.

19

Interesantan je sardinijski otok usred Mediterana gdje su Feničani i drugi semitski narodi ostavili tragove svojih vjerskih rituala i vjerovanja, tragove koji su se zbog iznimne izoliranosti otoka kroz tisućljeća zadržali do današnjih dana i omogućavaju proučavanje kultura koje su drugdje uništene od narednih civilizacija. Vidi: Giovanni Lilliu, *Arte e religione della Sardegna prenuragica. Idoletti, ceramiche, oggetti d'ornamento*, u: *Sardegna archeologica. Studi e monumenti*, sv. 4, Delfino, Sassari 1999.

20

Jakov Jukić, »Religijske i društvene odrednice hodočašća«, *Crkva u svijetu* 22 (1987) 2, str. 115–126, ovdje str. 116–117.

21

The Chumash, Stone edition, New York 2009. [*Chumash* označava tiskanu knjigu *Tore*]; Post 17,5. Vidi objašnjenje c.

22

Ibid., Post 17. Vidi objašnjenje e.

zbog vlastite unutarnje strukture preživjeti i nadjačati susjedne.²³ Židovski će narod u novoj domovini u doba Patrijarha slaviti i veličati Boga i njegovu milost hodočasteći u

»... Šekem, [...] Betel, [...] Hebron, [...] Beeršebu i drugamo. Na tim je mjestima bio ili zdenac vode ili posvećeno drvo kao vidljiv znak nekog Jahvina očitovanja, susreta.«²⁴

Nakon što će biti izgrađen hram u Jeruzalemu, on će postati središte hodočašća te će se tri puta godišnje cijeli narod pokretati prema Jeruzalemu na velika slavlja: Pesah (sjećanje na izlazak iz Egipta), Šavuot (spomen i sjećanje dobivanja Tore) i Sukot (sjećanje na lutanja kroz pustinju).²⁵ Koliko su ta slavlja i hodočašća faktor zajednice i zajedništva potvrđuje nam i francuski filozof, rabin i lingvist Marc-Alain Ouaknin:

»Etika Tore [...] prvenstveno je socijalna. Ona pobuđuje u svakom odgovornosti koje mu pripadaju iz jednostavnog razloga što je član ljudskog društva.«²⁶

Takvu će sličnu socijalnu etiku naslijediti kršćani i zadržati element hodočašća razvijajući ga na svojevrzne načine i s novim elementima.

Doista, i kršćanstvo počinje hodočašćem mlade djevojke Marije sestrični Elizabeti: djevojci koja u svojoj utrobi nosi »Duhom začeti Logos«. I ovdje je riječ o *hijerofaniji* arkanđela Gabrijela, koji prvi najavljuje Božju manifestaciju, *teofaniju*. No brzo slijedi još jedan put ili hodočašće u Egipat, da bi se spasilo tek rođenog Isusa. Figura Marije vrlo je važna jer će se *devotio* prema njoj razvijati kroz stoljeća, kao i hodočašća prema njoj podignutim svetištima.

Vidimo da se i kršćanstvo rađa s hodočašćem i nastavlja za Isusova života s cijelim nizom putovanja u širenju dobre vijesti (εὐαγγέλιον), što će njegovi apostoli od Petra do Pavla nastaviti propagirajući kršćanstvo po cijelom tadašnjem poznatom svijetu, to jest Mediteranu.²⁷

Nakon prvih burnih stoljeća, 313. godine kršćani će i njihova Crkva dobiti slobodu vjerovanja, djelovanja i posjedovanja dobara. To je ujedno i stoljeće pokretanja nove vrste kršćanskih hodočašća na mjesta kojima su Krist, a potom i njegovi apostoli kročili, predavali i umrli. Tome će umnogome pridonijeti i sv. Helena, točnije Flavia Iulia Helena Augusta, Konstantinova majka: 326., u svojoj 78. godini života, krenut će s pratnjom i velikim sredstvima obilježiti sva mjesta Isusova života. U Betlehemu će dati izgraditi crkvu »Kristova rođenja«, na Golgoti crkvu »Svetog groba« te crkvu »Uznesenja« (*Pater noster*) na Maslinskoj gori.²⁸ Tradicija prenosi da je tu pronašla Isusov križ te je odmah dio poslala u Rim, gdje je podignuta crkva »Svetog Križa u Jeruzalemu« (*Basilica Sanctae Crucis in Ierusalem*), dio u Carigrad, a dio je ostao u Jeruzalemu. Njezin put i radišnost kojom je označila tolika mjesta zaboravljena tijekom poganskog međuperioda (gdje su bili sagrađeni razni rimski hramovi) definitivno će pokrenuti i dati zamah kršćanskim hodočašćima po cijelom Mediteranu.

Od hodočasnika iz Bordeauxa 333. godine (koji nam je ostavio *Itinerarium a Burdigalia Hierosolymam*),²⁹ preko putovanja u Svetu zemlju sv. Jeronima 373. – 374.,³⁰ do nevjerojatnih putovanja galicijske hodočasnice Egerije 381. – 384. (koja je napisala *Itinerarium*,³¹ svojevrсни putopis duše), Mediteran definitivno postaje *topos* novog kršćanskog poimanja vjere i tradicije.

Prekidom cijelog tog tijeka putova i putovanja u 13. stoljeću pod prijetnjom Mameluka,³² kršćanstvo pronalazi nove načine, moduse, sadržaje te prostore hodočašćenja. Na taj način nova (a ponekad stara i već poznata) mjesta hodočašća na zapadu postaju ili ostaju Rim i grobovi apostola (*Limina Apostolorum*), vrlo poznati Santiago de Compostela u Galiciji, Mont Saint-Michel i

Chartres u Francuskoj, Asiz i Loreto u Italiji. Ovisno o smjeru u kojem putuju, hodočasnici dobivaju nova prepoznatljiva imena: *Romei* (koji putuju u Rim), *Palmieri* (s palmom u ruci prema Svetoj zemlji), *Confluenti* (prema Loretu).³³

Potrebno je sada učiniti par koraka unatrag u vremenu kako bi se uvela treća velika monoteistička vjera Mediterana, a riječ je o islamu.

Islam se rađa na Arapskom poluotoku u 7. st., a proširit će se vrlo brzo po cijelom Mediteranu te uzdrmati i samo srce tadašnje Europe. Muslimanska će vjera izrasti iz prastarih predislamskih arapskih vjerovanja u kojima su hodočašća na sveta mjesta, mjesta hijerofanija, bila stara nekoliko tisuća godina.³⁴

23

M. Eliade, *Trattato di Storia delle Religioni*, str. 80–84.

24

Adalbert Rebić, »Fenomen hodočašćenja u Bibliji i u Islamu«, *Bogoslovska smotra* 54 (1984) 4, str. 516–527, ovdje str. 523.

25

Usporedi za sva tri slavja u *Jeruzalemskoj Bibliji*: Lev 23,5; Pnz 16,12; zatim Izl 34,22; Pnz 16,10; i na kraju Lev 23,42–43.

26

Mark-Alain Ouaknin, *Le Dieci Parole. Il Decalogo riletto e commentato dai Maestri ebrei antichi e moderni*, Paoline, Milano 2004., str. 26; Z. Podhraški Čizmek, *Hodočašća i hodočasnici u Loreto i Asiz u Hrvatskim pomorskim regestima 18. stoljeća*, str. 62–64.

27

Antonella Grignola, Paolo Ceccoli, *Storia illustrata della Chiesa*, Demetra, Verona 2001., str. 16.

28

Rosa Giorgi, *Santi. Giorno per giorno tra arte e fede*, Mondadori, Milano 2005., str. 488; F. Bedürftig, *Sveta mjesta svijeta*, str. 116–120; Paul Lawrence, *Atlas biblijske povijesti*, prev. Darko Tepert, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2012., str. 116; Kate Cooper, *Band of Angels*, The Overlook Press, New York 2014., str. 131–138; Z. Podhraški Čizmek, »Ženski univerzum hodočašća u mediteranskom kontekstu«, str. 184–185.

29

Stjepan Krasić, »Opis hrvatske jadranske obale u putopisima švicarskog dominikanca Feliksa Fabrija (Schmida) iz 1480. i 1483/84. godine«, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 39 (2001), str. 133–216, ovdje str. 135.

30

Vjekoslav Milovan, »Hodočašća kao osobit oblik štovanja Marije i svetaca«, *Bogoslovska smotra* 44 (1974) 1, str. 108.

31

Egeria, *Diario di viaggio*, prev. i ur. Elena Giannarelli, uvod Agostino Clerici, Paoline Editoriale Libri, Milano 2006.; Egeria, *Pellegrinaggio in Terra Santa*, prev., ur.; uvod Paolo Siniscalco, Lella Scarampi, Città Nuova, Rim 2008.; Egerija, *Putopis*, prev. Marijan Mandac, Služba Božja, Makarska 1999.; Egeria, *Diario di viaggio*, prev. Clara di Zoppola, uvod Armando Candelaresi, Edizioni Paoline, Alba 1966.

32

Floriano Grimaldi, *Pellegrini e pellegrinaggi a Loreto nei secoli XIV-XVIII*, Accademia fulginia, Loreto 2001., str. 11.

33

Lovorka Čoralčić, *U gradu Svetoga Marka*, Golden Marketing, Zagreb 2001., str. 201–202; Lovorka Čoralčić, »Ad viaggium pro anima mea – hodočašća u Santiago de Compostelu u oporučnim spisima hrvatskih iseljenika u Mlecima (XV. – XVI. stoljeće)«, *Povijesni prilozi* 29 (2010) 38, str. 31–42, str. 32; Felice Di Virgilio, »Le vie minori del pellegrinaggio lauretano«, u: Floriano Grimaldi, Katy Sordi (ur.), *Pellegrini verso Loreto. Atti del Convegno Pellegrini e Pellegrinaggi a Loreto nei secoli XV-XVIII*, Deputazione di Storia Patria per le Marche, Ancona 2003., str. 97–110, ovdje str. 99; F. Grimaldi, *Pellegrini e pellegrinaggi a Loreto nei secoli XIV-XVIII*, str. 26; Ilaria Sabbatini, »Nudi homines cum ferro«, u: Isabella Gagliardi (ur.), u: »Questo nomade nomade mondo«. *La necessità del viaggio tra medioevo ed età moderna*, Il Mulino, Bologna 2011., str. 35–64; Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje. Prostor, ljudi, ideje*, Školska knjiga, Zagreb 2007., str. 351–356.

34

J. Ries, *L'uomo religioso e la sua esperienza del sacro*, str. 547–548; Raffaele Russo, *Atlante illustrato dell'Islam. Storie e dottrine*, Giunti, Firenze 2001., str. 9–22; J. Ries, *Il Sacro nella storia religiosa dell'umanità*, str. 194–196, 201–202; J. Ries, *L'uomo e il Sacro nella storia dell'umanità*, str. 189–190, 192–196; Zrinka Podhraški Čizmek, »Croatian pilgrimages to Loreto from the 5000 documents

Ta su mjesta uobičajeno bila obilježena kamenim blokovima, koji su bili pali na tlo i na taj način označavali raspored odnosno mjesta komunikacije između Neba i Zemlje: centar svijeta kuda prolazi *Axis Mundi*. Riječ je o *baytilima*, kamenim blokovima ili stupovima, meteoritima, kao što je i sama Ka'ba u Meki kojoj su hodočastili ne samo bliska nego i udaljena plemena. Vjerovali su da svatko mora bar jednom u životu ići u Meku i pokloniti se u svetom mjestu.³⁵ U tom politeističkom svijetu Arapi su naglašavali jedno božanstvo zvano Bog – »Halah« ili »Allah« – semitskog korijena *laha*, što označuje »svevišnjeg«, i starog semitskog korijena *El* (= Bog), to jest »svevišnji Bog«,³⁶ a ispod njega postojala je trijada ženskih božanstva al-Lāt, Manāt i al-'Uzā koja se štovala po cijeloj Arabiji.³⁷ Njih se štovalo u kamenim blokovima koje su Arapi smatrali najdražim obitavalištima, to jest kućama božica (*bait-al-ilah*), a u svetim su se prostorima nalazili također stablo i izvor.³⁸ Muhamed će od svih tih starijih tradicija zadržati *hadž*, to jest hodočašće, kao jedan od pet stupova vjere. No kako će se islam širiti po Mediteranu i dalje prema istoku, tako će kroz stoljeća rasti broj vjernika koji će bar jednom u životu putovati u Meku da obave svoju dužnost i odnosne rituale. Mediteran je na taj način postao i islamski *topos* hodočašća.

Tako će sve tri velike monoteističke vjere pokazivati kroz hodočašća vlastitu odanost Bogu i Svevišnjem. Za Židove će to biti Jeruzalemski hram, za muslimane Ka'ba u Meki, za kršćane ne samo sveta mjesta kuda je prošao Isus nego i njegova majka Marija, apostoli, a potom i sveci.

Kada bismo označili sve te putove na karti Mediterana, vidjeli bismo jednu nevjerojatnu ispremeženost koja plastično potvrđuje da je Sredozemlje prostor putovanja i putnika, migracija i *migrantesa*, filozofija i vjera.

Hodočašća i hodočasnici s hrvatske obale na talijansku

U te mediteranske pomorske putove Hrvati su uključeni od samih početaka: od pokrštavanja nadalje. Ne samo zato što je hrvatska obala bila označena etapama na proputovanju u Svetu zemlju nego i zato što su i Hrvati sami, kao što nam svjedoče vrela, često i mnogo putovali na hodočašća bližim i daljim vjerskim središtima.³⁹ Od prvih međusobnih kontakata dviju obala do formalnih ugovora između hrvatskih i talijanskih gradova otvoreni se putevi i rute učvršćuju i postaju svakodnevne jadranske veze. Nalazimo tako Hrvate kako trguju sa susjednom obalom, s gradovima u Jonskom i Tirenskom moru, dok se njihova prisutnost u Moliseu i Markama učvršćuje i povećava.⁴⁰

U novim će se gradovima i selima Hrvati okupljati u bratovštinama, no ostat će na razne načine povezani sa svojom Domovinom.⁴¹ Tako će se velik broj useljenih Hrvata nastaniti u okolici Ankone, u Recanati, gdje će 1337. osnovati *Fraternitas sclavorum S. Petri martiris*.⁴² Interesantno je da se zajednica – istjerana od stanovnika Recanatijskog – preselila u zaselak *Villa Maria*, budući Loreto, gdje će nastaviti biti vrlo aktivna u narednim stoljećima, tako da nije neobično da će upravo u njemu 1580. godine Grgur XIII. osnovati Ilirski kolegij (*Collegium Illyricum*) za hrvatske pitomce koji su htjeli postati svećenici da bi se potom vratili i djelovali u rodnoj zemlji.⁴³ Loreto je, dakle, na mnogostruke načine već bio povezan s hrvatskim doseljenicima kada je tijekom 14. stoljeća nastala tradicija o proputovanju Svete nazaretske kućice iz Nazareta preko Trsata do malog Loreta u tadašnjoj Papinskoj Državi.

Među prvima je o toj tradiciji pisao Pietro di Giorgio Tolomei, »il Teramano«, pišući 1470. kako je kućica prenesena od anđela prvo u riječki »castrum [...]

in partibus Slavonie«, a potom u Italiju blizu Recanatija.⁴⁴ O tome nas izvješćuje i Johann Gaspar Goethe 1740. tijekom svog putovanja po Italiji. On piše kako je Sveta kuća »bila transportirana na Trsat u Istri, a odande 145 milja preko Jadrana u Loreto«.⁴⁵ Postoji i hrvatski prijevod te tradicije iz 1520. godine: *Izgovorenje od carkve od Svete Marie de Lorite*,⁴⁶ a 1648. izdaje se i *Historia Tersattana* koju je na temelju ranijih tradicija napisao franjevac

of the *Croatian Maritime Regesta* in the 18th century – vol. I«, *Almatourism* 8 (2017) 16, str. 139–166, doi: <https://doi.org/10.6092/issn.2036-5195/7279>.

35

Philip Khuri Hitti, *The Arabs. A Short History*, Regnery Publishing, Washington 1998., str. 23–30; Z. Podhraški Čizmek, »Croatian pilgrimages to Loreto from the 5000 documents of the *Croatian Maritime Regesta* in the 18th century – vol. I«.

36

Leone Caetani, *Altri studi di storia orientale*, L'Erma di Bretschneider, Rim 1997., str. 70; Albert Abou Abdallah, Roberto Sorgo, *Religioni ieri e oggi. Storia, idee e società*, Franco Angeli, Milano 2001., str. 119; P. K. Hitti, *The Arabs*, str. 28.

37

Simone Cristoforetti, »Considerazioni sui trecentosessanta idoli della Ka'ba preislamica«, u: Pier G. Borbone, Alessandro Mengozzi, Mauro Tosco (ur.), *Loquentes linguis. Studi linguistici e orientali in onore di Fabrizio A. Pennacchietti*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2006., str. 209–218, ovdje str. 215; L. Caetani, *Altri studi di storia orientale*, str. 67; P. K. Hitti, *The Arabs*, str. 28.

38

Što se tiče simbola vode, stabla ili izvora vidi: M. Eliade, *Trattato di Storia delle Religioni*, gdje je čitavo V. poglavlje (str. 178–204) posvećeno vodama i njihovoj simbolici, a VIII. (str. 248–310) simboli i ritualima obnavljanja stabla kao kozmičkog simbola, mikrokozmosa, regeneratora, to jest *Axis Mundi*; Julien Ries, *Il Sacro nella storia religiosa dell'umanità*, str. 191; Z. Podhraški Čizmek, »Ženski univerzum hodočašća u mediteranskom kontekstu«, str. 189–193.

39

Vidi bogatu bibliografiju u: Z. Podhraški Čizmek, *Hodočašća i hodočasnici u Loreto i Asiz u Hrvatskim pomorskim registima 18. stoljeća*. Za historiografiju o hodočašćima u hrvatskoj literaturi vidi: *ibid.*, str. 27–30; za pobožnost Majci Božjoj u Hrvata: *ibid.*, str. 30–31; za historiografiju o Loretu: *ibid.*, str. 31–33.

40

Marco Moroni, »Rapporti culturali e forme devozionali tra le due sponde dell'Adriatico

in età moderna«, u: F. Grimaldi, K. Sordi (ur.), *Pellegrini verso Loreto*, str. 181–216; Vito Punzi, »Lorenzo Lotto e la Dalmazia«, u: Bonita Cleri (ur.), *Adriatico. Un mare di storia, arte, cultura. Atti del Convegno – 20-22 maggio 1999 Ancona*, Maroni, Ancona 2000., str. 149–163.

41

Ferdo Gestrin, »Migracije iz Dalmacije u Marke u XV. i XVI. stoljeću«, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 10 (1977) 1, str. 395–404; F. Grimaldi, *Pellegrini e pellegrinaggi a Loreto nei secoli XIV-XVIII*, str. 258–271.

42

V. Punzi, »Lorenzo Lotto e la Dalmazia«, str. 150. Grimaldi smatra da je bratovština postojala od 1337., po zapisima Monalda Leopardija i njegovih *Annali di Recanati con le memorie e i costumi degli antichi recanatesi inoltre memorie di Loreto*, sv. 1, Varese 1945., str. 306; F. Grimaldi, *Pellegrini e pellegrinaggi a Loreto nei secoli XIV-XVIII*, str. 258. Drugi smatraju da je osnovana kasnije, 1375. godine: Mario Sensi, »Confraternite lauretane e pellegrinaggio«, u: F. Grimaldi, K. Sordi (ur.), *Pellegrini verso Loreto*, str. 111–155, ovdje str. 131. To smatra i L. Čoralić, *U gradu Svetoga Marka*, str. 65.

43

Slavko Kovačić, »Il Collegio Illirico presso il Santuario della Santa Casa di Loreto 1580–1798«, u: G. Floriano, K. Sordi (ur.), *Pellegrini verso Loreto*, str. 217–250, ovdje str. 221–222.

44

Lujo Margetić, »Loreto i Trsat«, *Croatica Christiana periodica* 26 (2002) 49, str. 77–125; F. Di Virgilio, »Le vie minori del pellegrinaggio lauretano«, str. 100.

45

Johann Caspar Goethe, *Viaggio in Italia*, Arturo Farinelli (ur.), Reale accademia d'Italia, Rim 1932., str. 111–118, ovdje str. 112; F. Grimaldi, *Pellegrini e pellegrinaggi a Loreto nei secoli XIV-XVIII*, str. 147.

46

Sante Graciotti, Emanuela Sgambati, »Sulla fonte italiana del raguseo *Izgovorenje od carkve od Svete Marie de-Lorite*«, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 32 (1992) 1, str.

Franjo Glavinić.⁴⁷ Svetište je, dakle, bilo dobro poznato hrvatskim vjernicima koji su rado putovali preko mora vidjeti kućicu koja se nekoć bila zaustavila na hrvatskom tlu.

Nakon što su dani širi okviri tematici, od prapovijesti do specifikuma hrvatskih veza s Loretom, može se prijeći na istraživanje hodočašća i hodočasnika s hrvatske obale prema svetištima Majke Božje u Loreto te sv. Franje u Asizu temeljem analize 16 000 tiskanih dokumenata *Regesti marittimi croati del Settecento / Hrvatskih pomorskih regesta 18. stoljeća*, (I. – III. svezak).⁴⁸

Istraživanja su iznijela na vidjelo vrlo interesantne podatke: riječ je o sveukupno 303 hodočašća u kojima je sudjelovalo 2513 hodočasnika u organiziranim grupama do čak 70 i 80 ljudi. Ti su hodočasnici putovali iz raznih hrvatskih luka do Ankone i dalje kočijom ili pješke. Podaci pokazuju da se putovalo tijekom cijelog stoljeća od 1700. do 1799., s najvećim brojem putovanja upravo u zadnjem desetljeću. Što se tiče opasnosti struja i vjetrova, vidljivo je da se preko 50 % putovanja odvijalo tijekom srpnja i kolovoza – u najpogodnijim mjesecima godine.⁴⁹ Najviše se putovalo na trabakulima (u gotovo 50 % slučajeva), potom na bracerama, tartanama, filjugama, pelizima, gripima, *corrierama*, navama, pulakama, te na jednom barku, *bragocu* i *šambeku*, dakle solidnim brodovima srednje veličine od 30 do 200 tona koji su inače služili za trgovinu, ribolov, prijevoz robe i stoke, rjeđe putnika te su zbog nesigurnosti mora bili opremljeni topovima, a posada je bila vješta u borbama na moru.⁵⁰ Očito da u takvim uvjetima nije bilo komforno putovati jer se uvijek moglo naići na gusare ili pak obične lopove, to jest pirate. U taj svojevrsni biznis bilo je uključeno sveukupno 229 paruna i kapetana iz 193 pomorskih obitelji: to znači da se posao dobro isplatio i da se od njega moglo živjeti. Među parunima bilo je 133 Hrvata (ponajviše s Lošinja, iz Dalmacije, Dubrovnika, Cresa, Boke kotorske i Istre), 35 Talijana sa susjedne obale (Ankone, Pesara, Senigallie, Toskane i dr.) i 57 Talijana iz primorskih gradova Istre, Primorja i Dalmacije. Hodočasnici su jako često putovali zajedno s različitom robom, kao što su vino, ulje, usoljene srdele, skuše, drva, razna živa stoka, vuna, koža i dr., što nam govori o dodatnim neugodnostima tijekom putovanja.⁵¹

Što se tiče provenijencije hodočasnika, nad svima prednjače Lošinjani s čak 75 putovanja od sveukupno 107 s Kvarnera. Iz Dalmacije imamo 68 hodočašća, iz Dubrovnika 46, iz Istre 45, iz Austrijskog primorja 14 te iz Boke 10. Za druge nemamo podatke.⁵²

Ono što iznenađuje podaci su dobiveni na temelju usustavljenih tabela vezano uz organiziranost u grupama. Čak se 14 hodočasničkih grupa sastojalo od 50 do 80 putnika! Nalazimo potom 30 grupa od 20 do 45 hodočasnika, 29 grupa od 10 do 19 putnika, 27 grupa od 5 do 9 putnika, 38 grupa od 2 do 4 putnika i samo 10 samostalnih hodočasnika.⁵³

Kada su zabilježeni, interesantni su nam smjerovi putovanja: imamo 19 organiziranih hodočašća s 310 putnika prema Asizu⁵⁴ i 49 hodočašća sa 727 putnika prema Loretu.⁵⁵ No mnogi su miješani, što znači da su imali prvu etapu u Loretu te su dalje putovali prema Asizu.

U tom su nam smislu vrijedni podaci koji nam govore o trajanju hodočašća: čak 9 grupa ostajalo je 14 – 25 dana, 12 grupa 8 – 13 dana, 17 grupa 4 – 7 dana, 13 grupa 3 dana, 4 grupe 2 dana i 7 samo 1 dan: očito nisu svi imali ista sredstva za putovanje pa su se snalazili kako su znali.⁵⁶

Važno je ovdje napomenuti kako se znalo dogoditi da su morali odustati od planiranih dana hodočašća jer nije bilo rijetko da su čitavi brodovi, posade,

roba, a i putnici s njima bili prisiljeni ostati u lazaretima u Ankoni do čak 40 dana!⁵⁷ No kada su uspijevali doći do željene destinacije, ušli bi u svetište, pomolili se, ispovijedali te prisustvovali svetoj misi. Znamo, dapače, da su Hrvati imali običaj putovati sa svojim svećenicima i slaviti misu na hrvatskom – »po starom običaju« – kao što nam svjedoči isusovac i ispovjednik Raffaele Riera 1559. godine:

»Gotovo petsto onih *Ilira* [...] zajedno sa svojim svećenicima koji ih prate [...] svake godine velike lađe *schivona*, koji prelaze u velikom broju Jadranski zaljev i dolaze sa svojim svećenicima, kod kojih se ispovijedaju i slušaju misu na pučkom jeziku, po drevnom običaju.«⁵⁸

Važno je vratiti se sada na središnji dio rada u kojem se prikazuje kako se čovjek pokreće i traži *sveto* u nekom »drugom« prostoru i vremenu. Jer, kako piše Carmelina Chiara Canta, profesorica Sociologije religija i kulturalnih procesa na Sveučilištu *Roma Tre* u Rimu, vrijeme hodočašća i vrijeme hoda pripadaju drugom vremenu kada se čovjek udaljava od svakodnevice i postaje »vrijeme bez vremena [...] vrijeme molitve, vrijeme solidarnosti, kolektivnog i koralnog hoda, razmišljanja bez obzira na razloge kretanja na put. To je prolaz kroz pustinju vlastite duše ili vlastitog života te pripada jednoj 'drugoj logici'«.⁵⁹

579–589; F. Grimaldi, *Pellegrini e pellegrinaggi a Loreto nei secoli XIV-XVIII*, str. 269.

47

Franjo Glavinić, *Historia Tersattana. Raccolta dalle antiche, e moderne historie, annali, e tradizioni*, ur. Franjo Butorac, prev. Danilo Klen, Sveučilište Vladimir Bakarić, Rijeka 1989. (izvorno objavljeno 1648.).

48

Nikola Čolak, *Regesti Marittimi Croati. Fonti documentarie. Settecento / Hrvatski pomorski regesti. Dokumentarna vrela. Osamnaesto stoljeće*, sv. 1–2, Centro di Studi Storici Croati-Venezia, Padova 1985. – 1993.; Nikola Čolak, *Regesti Marittimi Croati. Fonti documentarie. Settecento / Hrvatski pomorski regesti. Dokumentarna vrela. Osamnaesto stoljeće*, sv. 3, a cura / uredila Zrinka Podhraški Čizmek, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu, Split 2017.

49

Z. Podhraški Čizmek, *Hodočašća i hodočasnici u Loreto i Asiz u Hrvatskim pomorskim registima 18. stoljeća*, str. 101.

50

Ibid., str. 103–107.

51

Ibid., str. 141.

52

Ibid., str. 149–150.

53

Ibid., str. 163. I ovdje za ostalih 155 hodočašća nemamo specifičnije podatke.

54

Ibid., str. 165.

55

Ibid., str. 171.

56

Ibid., str. 173. Samo je za 66 grupa bilo moguće doznati koliko su ostale: riječ je o onim hodočašćima koja su paruni organizirali tako da su se po svoju grupu ili vratili ili su ih čekali u luci u Ankoni da se vrate.

57

Ibid., str. 187.

58

Raffaele Riera, *Historia de la Santa Casa di Loreto* (1580.) i *Monumenta Historica societatis Jesus. Litterae Quadrimestres*, sv. VI (1559. – 1660.), citirani u: F. Grimaldi, *Pellegrini e pellegrinaggi a Loreto nei secoli XIV-XVIII*, str. 269; Z. Podhraški Čizmek, »Croatian pilgrimages to Loreto from the 5000 documents of the *Croatian Maritime Regesta* in the 18th century – vol. I«, Z. Podhraški Čizmek, *Hodočašća i hodočasnici u Loreto i Asiz u Hrvatskim pomorskim registima 18. stoljeća*, str. 176–177.

59

Carmelina Chiara Canta, *Sfondare la notte. Religiosità, modernità e cultura nel pellegrinaggio notturno alla Madonna del Divino Amore*, Collana di sociologia, Franco Angeli, Milano 2004., str. 20–22; Z. Podhraški Čizmek, *Hodočašća i hodočasnici u Loreto i Asiz u Hrvatskim pomorskim registima 18. stoljeća*, str. 182.

Zaključak

Hodočašća imaju nevjerojatnu trajnost u prostoru i vremenu. Počevši od *Homo habilisa* od prije 2 500 000 godina, preko *Homo symbolicusa*, do *Homo religiosusa*, hodočašća kao da pripadaju strukturama »dugog vremena«: ne mijenjaju se, možda samo parcijalno (njihovi modaliteti, uzusi, vanjske manifestacije), no ljudska potreba za *svetim*, transcendentnim, za odgovorima izvan svakodnevice – ili upravo u svakodnevici – ostaju. Od prvih strukturiranih tragova koje je čovjek ostavio iza sebe unazad 37 000 do 35 000 godina, prvih »prapovijesnih katedrala«, ceremonija, mitova i kozmogonija, sve do primjera jadranskih hodočašća iz 18. stoljeća, vidimo kako ta čovjekova čežnja ne prestaje.

Čovjek sam, ali najčešće u zajednici s drugim ljudima, dakle koralno, napušta svoju svakodnevicu i ulazi u jednu »drugu« dimenziju vremena i prostora kako bi se posvetio svojoj unutrašnjosti, kako bi u tim »drugim i drukčijim« koordinatama mogao okusiti *hijerofanije* i *teofanije*. One će mu omogućiti da dadne smisao svojoj stvarnosti, red kaosu, *ordo* neredu. Vidljivo je da su tijekom više desetaka tisuća godina na prostoru Mediterana i zemalja koje prema tom bazenu gravitiraju postojali modaliteti potrage za *svetim*, *drukčijim* i *drugim* koji su se zadržali i pretočili u nove forme i uzuse kršćanstva – hodočašće, dakle, ima korijene neosporivo sredozemnih obilježja.

Zrinka Podhraški Čizmek

The Mediterranean Roots of Pilgrimages

Abstract

This paper discusses Croatian maritime pilgrimages by searching for their sources in the prehistoric Mediterranean context. From the first search for the sacred, different and the other, from the prehistoric hierophanies and human being's attempts to explain the mysterious Cosmos through their endeavour to respond to the unknown and give an order to the Chaos – we encounter a human being who travels searching for answers. The human being, as a part of the community, through cosmogonies, and then theophanies, explains the creation of the world and tries to give meaning to the reality surrounding him. This modus of travel and pilgrimage to the sacred and divine continues through the historical period in three great monotheistic religions that are born and spread in the Mediterranean: Judaism, Christianity and Islam. The Mediterranean is a space of travels and travellers, intersections of thoughts, philosophies and religions. From late antiquity through the Middle Ages to the Modern Ages, the Mediterranean is the intersection of pilgrims from all directions. This paper describes pilgrimages and pilgrims who travelled from the Croatian coast to Loreto and Assisi in the 18th century. Based on 16,000 documents of Croatian Maritime Regesta of the 18th century vol. I–III, a total of 303 pilgrimages to Loreto and Assisi have been found, attesting to 2,513 pilgrims travelling, mostly in large and organized groups of up to 80 people, from the east coast of the Adriatic – from Umag in the north to Boka Kotorska in the south – to these old and Croatian believers well-known sanctuaries. Croatian maritime pilgrimages, therefore, have undeniable Mediterranean roots and an incredible continuity of tens of thousands of years.

Keywords

pilgrimages, religious anthropology, sacred, prehistory, *Mare Nostrum*, Adriatic, Mediterranean, 18th century, *Croatian Maritime Regesta*